

OTDK-dolgozat

2023

**„A KERTEK PÁVÁI VELEM ZOKOGTAK.”
A RÉSZVÉT(EL) POÉTIKAI LEHETŐSÉGEI
TAKÁCS ZSUZSA *INDIA-VERSEIBEN***

Lezárás dátuma: 2023. január 10.

Jelige: endorphin

<i>Bevezetés</i>	3
<i>A vizsgált szövegtér határainak meghúzása</i>	4
<i>Szerepkonstrukció, a versbeszélő hangjai</i>	6
<i>Részvét(el) a versekben</i>	8
<i>Az idegen iránti részvét, a részvét idegensége</i>	11
<i>Távolság a részvétben</i>	17
<i>Karácsony.....</i>	17
<i>Az együttérzés ambivalenciái</i>	19
<i>Mint mocsári lázban</i>	19
<i>Összegzés.....</i>	25
<i>Irodalomjegyzék</i>	27

Bevezetés

Takács Zsuzsa költői életműve a kortárs magyar irodalom meghatározó szövegtárházát adja. *A Vak Remény* (2018) című, az eddigi verseket egyetlen kiadványba rögzítő gyűjteményes kötet egyrészt a szövegek aktuális dinamikájának lenyomata (hiszen azok folyamatos újragondolásával, új kombinációk megalkotásával és új kontextusok létesítésével jellemzően kísérletezik a szerző), másrészt jellegéből adódóan az oeuvre (pillanatnyi és ideiglenes) emlékműveként válik olvashatóvá. A szerző *India*-versei a legújabb költemények közé tartoznak, együtt- és egymásra olvashatóságuk lehetőségeire azok a ciklusszervezési variációk irányítják a figyelmet, amelyek többek között *A test imádása. India* (2010) és a *Tiltott nyelv* (2013) című kötetekben, valamint a már említett gyűjteményeskönyvben valósultak meg. Az egyes kötetek verssorrendjének számbavételekor a(z archívumot létesítő)¹ textusok azon kapacitása válhat szembetűnővé, amely az elrendezéstől függően más-más jelentésösszefüggések, motivikus és narratív összjátékok értését teszi lehetővé. Az alkotói koncepció követésekor, lineáris olvasás során megnyíló szövegpárbeszédok opcióitól függetlenül az *India*-versegyüttes egészben és részben is adekváttá teszi a részvéttapasztalat és -hiány közvetíthetőségére, továbbá az individualitás és a nyelvi jelenlét (részvétel) felszámolására tett lírai törekvések interpretációját. Az azonosíthatóságot illető, evidensen adódó szempontok vizsgálatán túl jelen dolgozat ezen értelmezési keretet aktiváló poétikai eljárások megmutatására tesz kísérletet, ideértve a *Jöjj, légy a világosságom. „Kalkutta szentjének” személyes írásai* című kötetből származó vendégszövegek,² valamint a keresztény allúziók használatának és jelentéssokszorozó funkciójának kérdését, az arcadás és hangkölcsonzés prosopopeia alakzatában megmutatkozó lehetőségfeltételeit,³ a kiszolgáltatottság megjelenítését és az önreflexió eljárásait. Céloom az egységében szemlél

¹ A versegyüttes mindhárom esetben kötetrészként jelenik meg (a gyűjtemény mintegy „bekebelezi” az életművet), elkülönüléséből adódóan a (le)zárttság benyomását keltő ciklus(oka)t alkot. Archívumjellegéről a versbeszédben véghez vitt tapasztalatrögzítés tudatos aktusa, valamint az erre irányuló műfajok és írásesztusok címbeli megnevezései (pl. *Teréz levele Périer érseknek*, *Mozgó vonaton írok*, *Notesz*) alapján is beszélhetünk.

² KOLODIEJCHUK, Brian, *Jöjj, légy a világosságom! „Kalkutta Szentjének” személyes írásai*, ford. LUKÁCS József, LUKÁCS László, Vigília, Bp., 2008. Az életrajz felhasználása jelen esetben (újra)alkotást is jelent.

³ Bettine Menke definíciójából indulok ki: „A *prosopopeia* retorikai szempontból a hang-kölcsonzés alakzata, amely száját és arcot ad a beszédnek, amelyet ő talál ki. Mint *prosopon-poein* – ez a *prosopopeia* etimológiája – annyit jelent: »to 'give' a 'face'«, 'maszkkal vagy arccal (prosopon) ellátni'. Ezért *fictio personae*-nek, »személyek kitalálásának« is lehet tekinteni [...], egy fiktív beszédhez szükséges személyek, *personae*, létrehozásának, akik azt elmondják.” – MENKE, Bettine, *Ki beszél? A beszélő arc alakzata a retorika történetében*, ford. TÖRÖK Ervin, In: *Figurák*, szerk. FÜZI Izabella, ODORICS Ferenc, Gondolat–Pompeji (Retorikai füzetek 1.), Bp.–Szeged, 2004, 87–88. Kiemelés az eredetiben.

India-versek ezen eddig kevésbé elemzett aspektusainak feltárása néhány szövegközeli olvasat ismertetésével.⁴

A vizsgált szövegtér határainak meghúzása

Az elemzett szövegkorpusz kijelölésében Szalagyi Csilla, Takács Zsuzsa monográfiájának meglátásai,⁵ illetve *A Vak Remény* című gyűjteményes kötet felépítése és szerkesztési elvei adtak iránymutatást. Takács Zsuzsa költészetét tárgyaló monográfiájában Szalagyi is hangsúlyossá teszi az életmű egyértelműen kirajzolódó korszakhatárainak egyezményes elfogadottságát a recepcióban: „a *Sötét és fény korát* [1989], valamint az *Utószót* [1996] jelöli meg korszakhatárként, az alkotómunkát tekintve mindkettőt fordulópontként értelmezve.”⁶ Mindazonáltal az *Üdvözlégy, utazás!* című kötetet az aktuális pályaszakasz sarokköveként artikulálja. Jelen dolgozat a költő *India*-verseire fókuszál, ugyanakkor figyelembe veszi a hivatkozott monográfiában külön fejezetet kapó versegyütteseket, a vizsgált ciklust keretező, azzal korreláló kompozíciókat is.⁷ „Az *Üdvözlégy, utazás* (2004) holdudvarába sorolható köteteknél – ilyen *A test imádása. India* (2010), *A tiltott nyelv* (2013) és maga *A Vak Remény* (2018) – [...] meghatározó [...] az egység: egyetlen nagykötetként olvashatók”.⁸ (Láncszerű) egymáshoz kapcsolódásukat, az életművön belüli ismétlődés logikáját Szalagyi is érinti: a „szerkesztőeljárás szerint egy-egy vers a következő könyvekben új megjelenésével újabb verseket állít maga köré, ekkor vagy ciklust képezve, vagy egy önálló kötetet indítva útnak.”⁹ Eklatáns példa a 2010-es *A test imádása. India* című kötet, mely (cím)szerkezetileg is különleges, hiszen – kiadványformátumban – egyszerre jelent új kompozíciós egységet, s egyben az azt (majdan) követő kötet prezentálását, előkészítését, amint e kettősségét a ciklus

⁴ Bár megkerülhetetlennek bizonyul az elemzésre kerülő szövegek kiválasztása, Takács Zsuzsa verseihez alapvetően a Deleuze–Guattari szerzőpáros elgondolása mentén közelítek: „Bármelyik ponton beléphetünk tehát [a szövegbe], egyik sem jobb a másiknál, egyik bejárat sem előnyösebb a másiknál [...] arra fogunk figyelni, hogy milyen más pontokkal kapcsolódik össze az a pont, amelyiken beléptünk; milyen csomópontok és folyosók mentén haladva köthetünk össze két pontot”. (DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix, *Tartalom és kifejezés. Lehajtott fej, felemelt fej – Fénykép, hang*, In: UÖ., *Kafka, a kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Quadmon, Bp., 2009, 7.)

⁵ Argumentációm kifejtéséhez Halmai Tamás 2010-es monográfiája ismeretében az újabb kiadványt vettem alapul. Ld. HALMAI Tamás, *Takács Zsuzsa*, Bp., Balassi, 2010.

⁶ SZALAGYI Csilla, *Takács Zsuzsa költészete*, L'Harmattan, Bp., 2022, 27–28.

⁷ Szalagyi monográfiájában a vonatkozó fejezet címe *Az Üdvözlégy, utazás!-tól A Vak Reményig*.

⁸ SZALAGYI, *Takács*, 30. Vö. „E sorok írója ugyanakkor hajlik rá, hogy Takács Zsuzsa költészete alapvetően – versnyelvi magatartás, tematikus irányok és vilásképi vonzalmak tekintetében – két szakaszból áll: az *Üdvözlégy, utazás!* versanyagából – s mindabból, ami előtte volt.” – HALMAI, *Takács Zsuzsa*, 122.

⁹ SZALAGYI, *Takács*, 29.

alcíme is („versek egy készülő kötetből”) implikálja.¹⁰ A kontextus és a koordináták megváltozása által a versek különböző aspektusai válnak hangsúlyossá a szövegegyüttes feltérképezésekor. A korábbi szöveghely(zet) megléte – a (ki)rögzítettség okán – azonban fenntartja a versek különböző (identitás)változatait. „A történetelemek [...] vissza-visszatérhetnek az életművön belül, egymást magyarázzák, nem elszigetelt konstrukciókként szerepelnek.”¹¹ A *Vak Remény* című gyűjteményes kötetben szembetűnő az *India*-ciklus megváltozott sorrendje, illetve az új versek mintegy intarziaként épültek be a már meglévő, azóta (nem kizárólag sorrendiség tekintetében) módosult versegyüttesbe. Markáns különbséghez vezet többek között a nyitóversválasztás. Míg eredetileg a *Fölajánlom* című, a versbeszélő altruisztikus vállalását felmutató szöveg nyitotta a szakaszt, a 2018-as gyűjteményben a *Mint mocsári lázban* kerül fókuszhelyzetbe,¹² amely lényegesen eltérő preconcepciókat irányoz elő. A benne felvillanó India-portréhoz a szenvedés képzetei társulnak, miközben a Kalkuttai Terézként (is) azonosítható megszólaló a(z) egyéni és szövegszintű megsemmisülés vágyának jelzésével („Megsemmisítem én is // a jegyzeteimet.”)¹³ az elmondhatatlanhoz rendeli a versanyagot.

Az összegyűjtött és új verseket tartalmazó kiadvány utóbbiak nyitópozícióba helyezésével olvasatajánlatot is kínál: a interpretáció új szövegek irányából visszatekintő, *A Vak Remény*-verseket korábbi textusokkal összevető módját irányozza elő. „*A Vak Remény* gyűjteményes kötet újrendezte és új hangsúlyaival részben újraírta Takács Zsuzsa költészetét, ekként pedig egységes szempontokat kínált fel az életmű olvasásához.”¹⁴ Szalagyi monográfiájának előszavában tett kijelentései kizárólagosságot implikálnak, mindazonáltal a kronologikus elrendezés tudatos megbontása kétségkívül ráirányítja a figyelmet a Takács-líra átfedéseire, a körkörös mintázat(ok)ra, a komparatív szempontok mozgósításának ígéretes lehetőségeire. Az összegyűjtött és új verseket tartalmazó kötet(szerkesztés) a legújabb költemények, *A (vak)remény*-versek nyitóhelyzetbe helyezésével nemcsak az életmű aktuális állásának (poétikai és tematikai érdeklődésének) figyelembe vételére, illetve a retrospektív, későbbi darabok irányából történő olvasásra szólít fel,¹⁵ hanem (mintegy „hurok”-szerkezetet

¹⁰ *Uo.*, 183. A cikluscím szerepeltetése a főcímben a szöveganyag súlyát érzékelteti, az alatta jelzett alkotói koncepció – miszerint a versanyag egy készülő kötet részét képezi majd – utólagosan szembesít az alkotói célok átfarmálódásával. A *Tiltott nyelv* című következő könyvben ugyanis a többivel egyenrangú ciklusként jelennek meg az *India*-versek, kötettervre irányuló intenció hiányában.

¹¹ *Uo.*, 29.

¹² A verset a későbbiekben részletesen elemzem.

¹³ TAKÁCS Zsuzsa, *A Vak Remény*, Magvető, Bp., 2018, 541. Kiemelés az eredetiben.

¹⁴ SZALAGYI, Takács, 8.

¹⁵ „A kötetet keretező új pályaszakasz nem valamiféle telosza az oeuvre-nek, ugyanakkor mégiscsak sugallja az összegzés igényét is, mintha tehát valamiképpen azt a szemhatárt jelölné ki, ahonnan a korábbi kötetek (ma) olvashatóvá válnak, Walter Benjamin egy terminusát szabadon kölcsönvéve »az olvashatóság Mostját.«” –

létesítve) körkörösé teszi a Takács-költészet befogadásfolyamatát. Az életmű alakulásával együttthaladó műértő tekintet, legalábbis a korábbi kötetek előismerete hiányában a gyűjteményes kötet lineáris olvasásakor egyetlen fixált (belépési) pontként (viszonyítási pontok összességéként) mutatkozik a kiadvány élére pozicionált egység, mely orientálja a gyűjtemény további egységeihez, így az *India*-versekhez kapcsolódó előfeltevéseket.¹⁶

A Takács Zsuzsa-kötetekben mindegyre újrakontextualizált, termékeny módosulásokon átesett szövegek nem válhatnak a 2018-as kiadványban hozzáférhetővé, hiszen a legutóbbi helyzetükben jelennek meg – ezáltal mintegy „eltörölve”, ugyanakkor mégiscsak „örökítve” korábbi változataikat. Többek között a Takács-lírára átívelő konnexiókról is a „körköröség” egészlegességét látva, az *India*-ciklusig eljutva formálhatunk (persze az értelmezés lezárhatatlanságra predesztinált) képet (akár az alapvetően mégiscsak történetelvű, az időrendi megjelenések sorrendjét tartó kötetszerkezet struktúrájától eltekintő olvasási stratégia követése esetén is).

Szerepkonstrukció, a versbeszélő hangjai

„Kalkuttai Teréz emlékének” ajánlja a szerző a szövegegyüttest,¹⁷ mely pretextus – különösen az első néhány szöveg ismeretében – felkínálja a szerepversként és/vagy önmegszólításként olvashatóság lehetőségét, különösen annak tükrében, hogy a versek vendégszövegeket tartalmaznak a *Jöjj, légy a világosságom. „Kalkutta szentjének” személyes írásai* című kötetből. Főként (belső, illetve papírra jegyzett) monológokról van szó, egy életszakasz archivált momentumairól, megéléseiről, ugyanakkor (hiányos) dialógusra is található példa, akár párversek formájában (*Mozgó vonaton írok és Hazafelé tart a testem, Van Exem atya levele Périer érseknek Kalkuttai Teréz ügyében és Teréz levele Périer érseknek*), akár egyetlen versen belül kialakítva (*Levélváltás Pauline Dunne anyával*). Szalagyi Csilla „életrajzi fikció”-ként definiálja az *India*-versegyüttest.¹⁸ Nemcsak Kalkuttai Teréz írásrészleteinek verstérbe emelése okán képződik önéletrajzi narratíva, a biografikus mintázat létesüléséhez a reáliák jelölései („A

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A későbbi személy* [online], Műút, <https://www.muut.hu/archivum/35540> (Letöltés ideje: 2022. május 6.)

¹⁶ Vö. „A gyűjteményes könyv tanúsága szerint a korai Takács-versek Pilinszky János műveit idéző sűrítettsége, tárgyas-hermetikus nyelve helyére fokozatosan a személyesség lépett, ugyanakkor az énlíráként nem értelmezhető narratív szövegek is gyakorivá váltak, ezeket hol a prosopopeia alaphelyzete, hol pedig az álomszerű, asszociatív képsorok szervezik, és kvázi allegorikus alakok népesítik be. Ez utóbbira sok példát találunk *A Vak Remény* elején, *A (vak)remény* című verset követő ciklusban is.” – ÁFRA János, *Reménykedés és tanúságtétel Takács Zsuzsa A (vak)remény című verse fényében*, In: „Közöttünk a’ Mester”, szerk. BÓDI Katalin–BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2019, 14.

¹⁷ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 541.

¹⁸ SZALAGYI, *Takács*, 185.

nővérek már elkezdtek a szegényekért / vállalt munkát Carambolinban.” – *Carambolinban*),¹⁹ illetve az önreflexív gondolatközvetítések is hozzájárulnak („Kudarc és siker hidegen hagy. // Elzavarom a rajongókat magamtól.” – *Hazafelé tart a testem*).²⁰

A szövegtérbe helyezett hang/alak versekben megjelenített (külső és/vagy belső) konfliktusainak értéséhez nem feltétlenül szükséges Kalkuttai Teréz életrajzának beható ismerete. Bár az ajánlás,²¹ a címbeli megnevezések, a misszionárius írásaiból vett vendégszövegek és a referenciális utalások indokolják a versbeszélő Kalkuttai Teréznek való megfeleltetését, Takács versegyüttese nem körvonalazza tisztán ezt a pozíciót. Más-más hangeffektusokat, perspektívákat interiorizál a lírai én, illetve egyes darabokban kilép e *maszk* mögül. Emiatt pedig az addig kizárólagosan Kalkuttai Terézként értett lírai alany identitása elbizonytalanodik, univerzálisabbá válik,²² „egyszerre több nézőpont vesz részt a hiteles szubjektum lírai beszédmódjának megformálásában.”²³ A főként Budapesthez kapcsolódó, főszólammal párhuzamos vagy abba átcúsuló „szerzői” hang (tehát akit „Takács Zsuzsa”-ként olvasunk) is rétegzettebbé teszi a lírai én szólását, tágítja modális és poétikai lehetőségeit.²⁴ A Kalkuttai Teréz-vendégszövegek mellett ugyancsak „kölcsonzott” hangok az idézetként megjelenített mondatok. A versbeszélő környezetében lévőtől elragadott/szájukba adott szavai között említhető a *Cigaretta* következő szakasza: „Akár egy király, mondta a fogatlan öreg, / »cigarettaza, fehér lepedőn halok meg«.”²⁵

Az *India*-ciklus narratívát képző verselrendezése rekonstruálhatóvá teszi ugyan Kalkuttai Teréz tevékenységének lefolyását, legalábbis néhány fő állomását, a versek ökonómiáját mégis a folyamatos kétség, a meggyőződések és az elbizonytalanodások ritmikája adja. A történet töredékes szerveződése az időkoordináták irrelevanciáját és a kontextus kiterjesztheségét érzékelteti. Takács monográfusának meglátásában a versbeszélő egyszerre viszi színre a Kalkuttai Teréz személyéhez kapcsolt individuális, valamint történelmi és

¹⁹ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 543.

²⁰ *Uo.*, 546.

²¹ Németh Zoltán a szereplíra vonatkozásában felhívja a figyelmet arra, hogy „a név paratextusként előértelmezi a névhez csatolt szövegeket, s a fiktív szerzői maszk csak szimulákrumként lép működésbe” – NÉMETH, *Szerzői név és maszk a posztmodern magyar irodalomban*, In: Uő., *A posztmodern irodalom hármassztratégiája*, Kalligram, Pozsony, 2021, 61.

²² Ld. az idézőjeles keretezést alkalmazó, többesszám első személyvel operáló *Mennyei utazás* című verset.

²³ SZALAGYI, 221.

²⁴ Ld. a „Takács Zsuzsa” szempontjából releváns tér-idő koordinátákat (Váci utca, 1970-es évek) működtető *Vézna és cigány* sorait. Innen nézve a Brian Kolodiejchuk szerkesztésében megjelent kötetből vett, kurzívval elkülönített vendégszövegek fiktív társszerzői relációba emelik Kalkuttai Terézt, aki egyszerre megszólítottja, illetve lírai alanya/alanykomponense a versegyüttesnek.

²⁵ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 558.

kulturális emlékezetet.²⁶ Komplexitása azonban több ennél: a részvét(el) poétikai megvalósításaként különböző perspektívák beemelését, oszcillációját teljesíti a szólam.

A lírai én konstruálásával kapcsolatban fontos megemlíteni Kulcsár-Szabó Zoltán észrevételét, miszerint „a beszélő én azonosítása és antropomorfizálása mint értelmezői lépés itt a legkevésbé megkerülhető.”²⁷ A versbeszélői megszólalás tehát emberiként kerül azonosításra, *ex persona* mutatkozik.²⁸ Működésbe lép tehát a prosopopeia retorikai alakzata, amely „hangot kölcsönöz”, s „amely a beszéd szubjektumát (először) létrehozza, s aki aztán mindig már adottnak tűnik; ily módon ez az alakzat – hatása és a hatás szubsztancializálása révén – felismerhetetlenné teszi saját retorikai alakzatként való működését, és a (hang és arc) hiány(á)nak előfeltételét.”²⁹ Könnyű az egész ciklust e szerephez rendelni, a topográfiai és tipográfiai kimozdítások, illetve más személyek (és nézőpontjuk) integrálása mindazonáltal elbizonytalanít az egységes hang megléte felől. Fennáll a kettős maszkfelvétel, a mások pozíciójába helyezkedés, együttérzés opciója. Mindez szoros összefüggést mutat a szereplőnek (is) tételezett Kalkuttai Teréz identitáskeresésével. Distanciaképződést eredményez magának a prosopopeia alakzatának működésbe lépése, hiszen „de Man hangsúlyozásában a »giving a face« egyben *defacement* is.”³⁰ A beszédnek való teret engedéssel ellehetetlenül az identifikáció: a hang nem feleltethető meg a kölcsönzés tárgyának, hiszen megreked a kölcsönzött pozíciójában.³¹ Szalagyi „maszkok” helyett inkább identitásokat, beszédmódokat vizsgál a Takács-lírában (noha döntését kizárólag az érzelmi involválódás érvével támasztja alá).³²

Részvét(el) a versekben

Takács Zsuzsa *India*-versei szembesítenek a mások tapasztalatában való osztozás lehetőségeivel, az emberi és isteni érint(kez)és határaival. Kulcsár-Szabó Zoltán szerint „Takács Zsuzsa költészetének egyik meghatározó gesztusa az egzisztenciális és testi kiszolgáltatottság változataival való analitikus (szinte mindig egyben: önanalitikus) szembenézés és – ettől nem függetlenül – az artikulált, vagyis a nyelvvé tett részvét lehetőségeinek és határainak

²⁶ SZALAGYI, 187–188.

²⁷ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „szerepvés” poétikájáról*, In: *Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt et al., Anonymus, Bp., 1999, 205.

²⁸ MENKE, 90. A terminus szó szerinti jelentése ’a maszkból beszélni’.

²⁹ *Uo.*, 96. Kiemelés az eredetiben.

³⁰ *Uo.*, 101. Kiemelés az eredetiben.

³¹ *Uo.*, 118.

³² SZALAGYI, *Takács*, 14.

felderítése.”³³ A Magyar Katolikus Lexikon definíciója szerint a részvét, más szóval *együttérzés* a görög *szümpatheia*, valamint a latin *compassio* szavakkal hozható összefüggésbe.³⁴ Jelentésében hangsúlyossá válik az intuíció, a megérzésen alapuló meggyőződés. „Ösztönös vonzódás valamely gondolathoz, tárgyhoz, személyhez, az *ellenszenv* ellentéte.” Erkölcsei megítélését befolyásolja az, hogy mi iránt és milyen indítatásból viseltetünk részvéttel – az *eltévedt szimpátia* ugyanis kevéssé a „szeretet első rezdülése”, mint inkább a bűn egy formátuma. A szócikk felhívja a figyelmet arra, hogy az együttérzés a Bibliában „csak pozitív formájában fordul elő.”³⁵ Gyakorlásának feltétele azonban a szenvedés, amelyhez kapcsolódva – a keresztény hit szerint – megtörténhet az egyesülés Krisztusban.³⁶ A misszionárius tevékenységében megnyilvánuló empátia lemondással, megfeszüléssel, a szenvedésben való (érzelmi és fizikai) részesedéssel jár.³⁷ Az önfelszámolás szükségessége a versbeszélő szólamának fontos komponense: „Aki követni akar, tagadja meg magát, vegye vállára keresztjét minden nap és úgy kövessen”.³⁸ A hit megélésének, Jézus követésének vonatkozásában az öndekonstrukció és a testtapasztalatoktól való elszakadás lehetetlenségének ambivalenciája érvényesül.³⁹

Az *India*-versek kontextusában a részvét fogalmát illetően kevésbé érvényesül az a jelentéstartam, amely elsősorban a *compassio* kifejezésben meglévő 'szánakozás' és 'könyörület' megfelelője: a részvét ritmizált és ritualizált cselekvésaktusokban,

³³ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Takács Zsuzsa Aegon-díjas* [online], Élet és Irodalom, 2019. április 12., <https://www.es.hu/cikk/2019-04-12/kulcsar-szabo-zoltan/takacs-zsuzsa-aegon-dijas.html> (Letöltés ideje: 2022. május 6.)

³⁴ *Együttérzés*, Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/E/egyutt erz es.html> (Letöltés ideje: 2022. december 29.) A következő idézetek forrása azonos.

³⁵ Érzékletes példáit adják az evangéliumi történetek, melyek az *India*-versekkel összefüggésben Jézus *odafordulásai* miatt válnak fontossá: a Megváltó, aki a passió stációi alatt, illetve a kereszten részesül a testi szenvedésben, segíti a kiszolgáltatott helyzetben lévőket, betegeknek, szegényeknek (hiánnyal küzdőknek) nyújt vigasztalást. A párhuzam azért is releváns, mert a verseyüttes nemcsak a részvét gesztusaiban, valamint az isteni akaratra bízott élet mintázataiban igazodik a krisztusi úthoz, hanem például egy olyan emblemikus bibliai szöveg hely mozgósításával is, amely éppen a hit megrendülését, ugyanakkor evidenciáját jelenetezi. A *Bejártam újra* című vers Jézus pusztában történő megkísértésére utal. A zárlat kijelentése („Néztem a mélyben kifordult szemmel / alvó Kalkuttát, s tudtam, hogy maradok.” – TAKÁCS, *A Vak Remény*, 551.) a lemondás alakzata, a részvét választása.

³⁶ Vö. „ha szenved az egyik tag, valamennyi együtt szenved vele” (1Kor 12,26); „amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettetek”. (Mt 25,37–40) A bibliai idézetek forrása a Magyar Katolikus Lexikon.

³⁷ A misszionálás „a hit terjesztése [...] folyamatának kiinduló pontja a tettekkel és szóval való tanúságtétel. Ez vezet az őszinte párbeszédhez a Krisztusban nem hívőkkel, s nyitja meg számukra az utat az evangéliumi üzenet megismerésére.” – *Misszionálás*, Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/M/misszionalas.html> (Letöltés ideje: 2022. december 29.) Ennek ismeretében nyer magyarázatot, hogy az *India*-versek nem rögzítik a más vallási-kulturális közegben szocializáltak didaktikus megismertetését a kereszténységgel.

³⁸ Lk 9,23

³⁹ Míg a nyitóköltemény explicit kijelentést tesz a szubjektum és a szöveg semmissé tételének vágyáról („Tüntesd el nyomomat, / legyek elfelejtett! Megsemmisítem én is // a jegyzeteimet.” – *Mint mocsári lázban*, TAKÁCS, *A Vak Remény*, 541. Kiemelés az eredetiben), az *Endorphin* című záróvers utolsó mondata fixálja a megszólalt, a textus állapotát. („Mozdulni sem merek.” – *Uo.*, 561.)

automatizmusokban, testgyakorlatokban működik tovább,⁴⁰ így biztosítva a gondoskodásban való részvételt.⁴¹ Az együttérzéshez elengedhetetlen lelkület, a hit bizonyossága hiányként jelentkezik, pontosabban eltűnik azon válaszreakciók mögül, melyek kiváltója éppen a megérintettség, a részvét (volt). A Kalkuttai Teréznek tulajdonítható versbeszéd, mely a részvét(lehetőségek) határainak feltérképezését (s egyben az elérhetetlen személytelenedést) célozza, hibriddé válik. A különböző perspektívákba helyezkedés a viszonyrendszerekben érintettek nézőpontjának megértésére tett kísérletként is érthető, ám a folyamatos együttérzés, a részvét(el) (akarása) olyan teher, amellyel telítődik az ember, amely megköveteli az érzéstelenítést. (Vö. „Beveszem én is szokásos altatómat.” – *Utóirat*)⁴² A kiszolgáltatottak segítségével parallel a hitbéli kétségek színrevitele, amely azonban a látott borzalmaktól független. Oly módon kerül tehát egymás mellé e két aspektus a versekben, hogy a rossz életkörülmények, a fizikai fájdalommal járó tapasztalatok vagy a predesztinált nyomorúság nem deklarálódnak Isten nemlétének okaiként. Az a logika, mely a hit megrendülését nem külső tényezőkre, hanem a belső hitgyakorlat tökéletlenségeire, személyes hiányosságokra vezeti vissza, a *Bombay mocskából* című költemény következő sorainak egyes szám első személyű birtokos személyragozásában is tetten érhető: „Bizonyítékokat / eszelek ki létezésed mellett, s hiába // nem akarnám, bizonyítékaim támadnak / Ellened.”⁴³

A lírai én a versegyüttes *A Vak Remény* gyűjteményes kötetben kialakított narratívájában elsőként a részvét megélésétől, majd a szegényekkel való közösségvállalástól, a részvételtől lesz megfosztva. Utóbbi eklatáns példája *A rég halott Neuner atyának* című vers szakasza: „Öregen, kizárva, mégis boldogan figyelem, / hogy mások közel húzódnak Hozzá.”⁴⁴ A kívül rekedés hangsúlyozásával, illetve a sortöréssel, tehát az egyes szám első személyű ragozott igealaknak a nagy kezdőbetűs formában Istenre utaló névmástól való distanciájával érzékelteti a szöveg, hogy ellehetetlenül a részvétel. A jelentőségteljes kontaktus hiányáról számol be *A halhatatlan seb* („Legnagyobb // megaláztatásom, hogy szegényeim / helyett fontos emberekkel találkozom: / riporterekkel, ladykkal és papokkal.”),⁴⁵ a közönyről tesz tanúbizonyságot a *Vedd*

⁴⁰ Vö. „percenként fölkelek, fertőtlenítem az ótvaros / sebek szélén fakadó újabb sebeket” (*Árják vagy dravidák*, *Uo.*, 550.); „Vedd figyelembe mégis / a fehér kendő vasalását, a gondot, / amellyel letöröltem szám méltatlan // nyomát a kehelyről.” (*Vedd figyelembe*, *Uo.*, 560.).

⁴¹ Bónus Tibor Kosztolányi Dezső *Számadás* című művének harmadik szonettjét vizsgálva rámutat arra, hogy „a részvét szemantikai zeugmaként viselkedik, amennyiben egyrészt az együttérzést, a másikkal történő lelki azonosulást jelenti, másrészt a részvételt, a valamely akcióban történő résztvevő cselekvést.” – BÓNUS Tibor, *A csúf másik – szegény és részvét. Kosztolányi Dezső*: Pácsirta, Tiszatáj, 60. évf., 5. sz., 52.

⁴² TAKÁCS, *A Vak Remény*, 557.

⁴³ *Uo.*, 553. Kiemelés tőlem. Fontos megjegyezni, hogy az első tercint megelőzően a kiszolgáltatottság-szegénység allegóriaként értett India is azonosítható versbeszélőként.

⁴⁴ *Uo.*, 558. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁵ *Uo.*, 559. Kiemelés az eredetiben.

figyelembe („Eltakarom / szemem a világ nézése elől, hogy ne // lássák, közöny folyik ki ujjaim közül.”),⁴⁶ míg az utolsó előtti vers, a *Ne alázd meg nagyon* versbeszélője megosztja énjét, hogy egyes szám harmadik személyben beszélhessen róla („ne tagadd meg tőle a közelséged.”).⁴⁷

Az idegen iránti részvét, a részvét idegensége

A *Vak Remény* gyűjteményes kötetben elfoglalt pozíciójából, az *India* címmel elkülönülő szövegtérképzésből adódóan a (kötetnyi) makrociklus olyan különálló egységet képez,⁴⁸ amely az idegenséget, az idegenség tereit ábrázolja. Földrajzi referenciái okán (pl. Kalkutta, Carambolin, Dardzsiling) egy egzotikumot felmutató szövegegyüttesre asszociálhatunk, amely többek között az esztéta modernség hagyományaihoz kapcsolódik, így például visszavezet Ady Endre *A Tisza-parton* című versének soraihoz („Jöttem a Gangesz partjairól, / Hol álmodoztam déli verőn”).⁴⁹ Bár a verseket összefogó cím (szubkontinensnév) a kuriozitás színrevitelére enged következtetni, az idegenségfogalom kezelése az emberi kapcsolatokra, a másikkal való azonosulási lehetőségekre, még pontosabban a hierarchikus elrendezésben működő pozíciók megértésére vonatkozik.

Mivel láthatóvá válnak a privilegizált réteghez tartozók, illetve a hátrányos helyzetben lévők közötti különbségek (felekezeti, financiaális, osztályhelyzet szerinti, sőt egészségügyi-higiénikus és térfoglalási aspektusból) – akik egymás számára idegen létmódok képviselői, alternatívának sem tekinthető világok szereplői –, akár a szegénységirodalom, a kultúrkritikai olvasásmódok applikálása is adekvátnak mutatkozik. Felmerül továbbá a versegyüttes kolonizációs folyamat analógiájára történő olvasatának lehetősége. A makrociklus verseket elkülönítő fedőlapján mindössze a következő szerepel: „India (2010–2018)”, mely egy különálló textuális térként határozza meg a korábban több helyen (ld. *A tiltott nyelv*; *A test imádása*. *India* című kötetekben) publikált versegyüttest. Az ajánlással („Kalkuttai Teréz emlékének”)⁵⁰ a címben kijelölt kontinensrész történelmének azon periódusára utal(ja a beszéd- és vershelyzetet) a kötet, amikor az gyarmatbirodalmi konstellációba ágyazódott.⁵¹ A

⁴⁶ *Uo.*, 560.

⁴⁷ *Uo.*

⁴⁸ Áfra János fogalomhasználatát követve nevezem „makrociklusnak” a korábban kötetformátumban (is) helyet kapott, revideált kompozíciós egységeket. – ÁFRA, *i. m.*, 13.

⁴⁹ ADY Endre, *Új versek*, Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/00500/00588/html/vers0101.htm> (Letöltés ideje: 2022. december 29.)

⁵⁰ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 541.

⁵¹ Kalkuttai Teréz 1929-ben érkezett Kalkuttába. Misszionáriusi tevékenysége idején India a Brit Birodalom alá tartozott. – KOLODIEJCHUK, 27. Aleida Assmann szerint „az emlékezeti kultúrában sohasem magával a múlttal van dolgunk, hanem mindig annak a reprezentációjával és mediális megformálásával.” – ASSMANN, Aleida, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*, ford. HUSZÁR Ágnes, Múlt és jövő, Bp., 2016, 269.

gyűjteményes kötet kontextusában a versegyüttes – a többi résszel egyetemben – integrált, a verseket és a lírai hango(ka)t magába olvasztó szerveződés-ként is elgondolható, noha az analógia ezirányú kiterjesztése némiképp önkényes megalapozottsággal bír. Hiszen a szövegimmanenciára figyelő, a versek intencióinak kitapintását célzó olvasásmód ahhoz a konklúzióhoz vezet, miszerint a vázolt prekonceptiók ellenére *India* egy egyéni tapasztalatvilág, a Kalkuttai Teréznek feltételezett (szólamában különböző hangok részvételének engedő) versbeszélő szövegtére.

Bár könnyedén azonosítható, szinguláris élettörténet(szegmens) konstruálódik az *India*-versekben, és a hitbéli dilemmák is egyedi konfigurációban jelentkeznek, azok mégis univerzális, ugyanakkor Kalkuttai Teréz számára fellépő kérdésfeltevésekkel szembesítenek, melynek origója, hogy „létezik-e Isten?” A kiszolgáltatott *másik* (illetve *en bloc* India – mint tér, antropomorf entitás, emberek konglomerátuma, betegségek gyűjtőhelye, allegóriája stb.) megjelen(ít)éseiben Kalkuttai Teréz tapasztalása válik hangsúlyossá. A versbeszélői percepción keresztül, idegenségében ismerhető meg a kiszolgáltatott, a beteg, a (megtalálásig) magára hagyott.⁵² Ahelyett azonban, hogy a megsegítettekhez való kapcsolódás korlátaival szembesítene, a részvét(el) aktusainak – elsősorban a testek ápolásának – végrehajtásakor mindegyre személyes kételyek, a transzcendenciába vetett bizalom megrendülése válik érzékelhetővé – Isten idegensége.

Kalkuttai Teréz személyes dilemmákat színre vivő nyelvgyakorlatában megjelenik az elégtelen életminőségek problematikája, a gyarmatbirodalmi kulturális emlékezet terhétől mentes magyar nyelv pedig a kimondási kísérlet eszköze lehet. Bizonyos tapasztalategyüttesek nyelvi leképezésének – kódrendszer-től független – lehetetlensége fontos, ám e dolgozat keretein túlmutató kérdésnek bizonyul, ugyanakkor lényeges megemlíteni a többszörös (nyelvi) közvetítettség miatt fellépő inkonzisztenciát. Takács Zsuzsa ugyanis Kalkuttai Teréz írásainak magyar fordításából használ fel részleteket, a (két) kötetanyag pedig a könyvkiadás intézményének keretein belül (még lehet minimális) szerkesztési folyamaton, valamint elsőként is önkorrekción esett át. Az írások egy olyan jelrendszert alkalmazó közegben születtek, melyről egy attól eltérő nyelven közvetít, ezáltal a többnyelvűség helyzetébe pozicionálva a makrociklust. Tényező továbbá, hogy az eredeti megjelenés angolul (egy amerikai kiadónál)

⁵² A versekben megidézett történelmi alak perspektívájának komplexitásához hozzájárul, hogy egy albán származású („túlásokba // estem szláv természetem miatt?” – *Virágvasárnap*, TAKÁCS, *A Vak Remény*, 550., kiemelés az eredetiben), keresztény (európai) kultúrkörben szocializált és azt képviselő, indiai közegbe érkező és ott működő misszionárius. A versszituációkban a nemzeti, felekezeti, társadalmi hovatartozás relevanciája felfüggesztésre kerül, s az általános emberi tapasztalatot, a humán egymásra utaltságot, valamint transzcendencia általi meghatározottságot inszenírozza a versbeszélő.

került publikálásra.⁵³ Takács Zsuzsa verseinek poétikája azonban lényegtelennek mutatja (magyar szavakkal elbeszélve) a nyelvek (lexikális, grammatikai stb.) különbségeit:⁵⁴ ezeket a nyelvi vetületeket elfedi a szövegegyüttes.

Míg a kultúrkritikai értelmezési keretet aktiváló (vers)szituáltság a kulturális kisajátítás (*cultural appropriation*) vonatkozásainak poétikai meglétére enged következtetni, ezt a befogadói oldalról konstruálódó prekonceptiót a Takács-líra eljárásai nem igazolják. A kiszolgáltatottak prezentációját önreflexív keretben megoldó líra jelzi az eltulajdonítás működésmechanizmusai felől közelítő olvasat esetlegességét, versbéli relációkat leegyszerűsítő problematikusságát. Az *Árják vagy dravidák* című, s ekként az indiai népcsoportok konfliktusát centrális pozícióba emelő költemény a beszélő impressziói felől mutatja meg a kiszolgáltatott helyzetben lévőket, mégpedig az empátia(hiány)t kiváltó reakció tárgyaként. A vers mellérendeléssel indul: „Árják vagy dravidák, hutuk vagy tuszik – / pusztá elvonatkozás.”⁵⁵ A harmadik és negyedik megnevezés a ruandai népirtás elkövetőit és az áldozatául esetteket jelöli. Mindkétszer, az indiai és az afrikai példa esetében is a választó kötőszó előtt áll a leigázók neve. A hutuk és tuszik csak az első verssorban szerepelnek, a címbe nem, az ebből adódó másodlagosságot viszont oldja a második sor relativizáló gesztusa. A jelentéstulajdonítás viszonylagossága értelmében a textusban felcserélhetővé válnak e kategóriák – amint a szenvedésben, az utcai létezés megtapasztalásában is részesülhet bárki, nyelvtől függetlenül. Az identitáskonstrukciók a lírai én számára nem lényegesek: „Kiszáradt / szemmel sírok a szőnyegszövésben meg- / nyomorodott gyerekezek látványa fölött.”⁵⁶ A sírásról leválik a könnyezés aktusa, a metaforikus elapadás ellenére viszont megtörténik az érzelmi involválódás, az arc átmenti átrendeződése-eltorzulása, mely megteremti a (szekunder) részvét(el) opcióját önmaga számára. A legjellegzetesebb jel, a könny elmaradása azonban elbizonytalanít az őszinteség felől, és megtartja a versbeszélőt a gyakorlatorientált kezelés cselekedetében. A sortörés éppen a testi torzulást közvetítő kifejezésre esik („meg- / nyomorodott”), amely ekképpen tipográfiai szinten is megjeleníti a „látványt”, vagyis a test megerőltetéséből adódó, az egyén életminőségével összefüggő elváltozásokat. Míg a deformációt cselekedetek repetitív

⁵³ *Come Be My Light: The Private Writings of the Saint of Calcutta*, szerk. KOLODIEJCHUK, Brian, New York, Doubleday, 2007.

⁵⁴ A *Teréz levele Périer érseknek* versbeszélője a nyelvtanuláshoz való hozzáférést két (hivatalos) nyelv (és a térrénumhoz rendelés adottságának) megnevezésével tematizálja („A szegényekért jöttem Indiába, s már tizenkilenc / éve, hogy liceumunkban bengálit, hindit és / földrajzot tanítok gazdag gyerekeknek.” – TAKÁCS, *A Vak Remény*, 542.), a példa mégis túlmutat önmagán. A szegények és gazdagok nyelvben részesülésének kérdése továbbvezet az isteni „szó” megtapasztalása irányába („nem jött válasz. [...] A koldusokkal / együtt az utcán haldoklik a Jegyesem.” – *Uo.*). E kommunikációs forma paradox módon az irodalmi szókészlet segítségével kerül közvetítésre, s olyan nyelvet (imavetületeket) rögzít, amely „szótlan”, egyben többet mond, mint ami lejegyezhető.

⁵⁵ *Uo.*, 550.

⁵⁶ *Uo.*

láncolata előzte meg, addig az ezt befogó tekintet („kiszáradt szem”) mindössze a megrendülés (tipikus tüneteit produkálni nem képes) cselekedetével élhet – a kezek történetéről csak minimális tudás szerezhető.

A jelenetezés a geográfiai utalások ellenére tértől függetleníthető, hiszen a versek az általános sebezhetőséget és rászorulás(feltételezéseke)t ábrázolják. Több versben is kontaminál az indiai és a magyar színtér, az *Úzz ki* következő soraiban például allegóriaként tűnik fel az ázsiai kontinensrész, így a megjelenítettek zavar nélkül maradhatnak a budapesti koordináták között: „Mint félig kiszáradt sáskák, rongy-fátylukat / emelgetik a Blaha Lujza téren a koldusok. / Ha nem hallanám a kerekek surranását, / az árusok rikoltásait, a talpak csattogását, // a sátrak mögül a megkorbácsolt tolvaj jajgatását, / azt hinném, egyetlen kórteremmé változott, / haldoklik India.”⁵⁷ A kiszolgáltatottság nem térhez kötött. Az első quartina konkrét helyszínmegjelöléssel él, melyhez illeszkednek a hanghatások, a cezúrával viszont visszalépés történik Kalkuttai Teréz (indiai) beszédhelyzetéhez, a sátrak és korbácsolás, valamint a kórterem (a testi betegségek, hallucinációk gyakori terepe) inkább „kalkuttai” attribútumok.

A kolonizációs logika poétikai mintázatai meglétével való számvétel a „hangtalanoknak történő hangadást” programként kitűző, vagy erről diskurzust folytató kortárs poétikák szinkronizálásában adhat okot megfontolásra. Az *India*-versegyüttesen átívelő – olykor különböző nézőpontokat és hangokat integráló, azoknak (teret) engedő – szólam apparátus- és célrendszere azonban eltér a képviselőiség, a szegénységprezentáció és a kisebbségi hangképzés szándékát érvényre juttató művektől. Takács Zsuzsa *India*-verseiben lényegibb a lírai én empátiájának érvényesülése, az átélés, a részesülés és részvét lehetőségei. Megkerülhetetlen azonban annak a belátása, hogy a nélkülözés színterére a megszólaló hatalmi pozícióból érkezik, és szöveglétesítésre használja az Indiában szerzett tapasztalatokat. Kisajátítás helyett azonban a(z) (ön)megértés (illetve a kimondás) intenciója vezet a jegyzetek/versek megalkotásához. Az *Utóirat* című vers kitűnik abból a szempontból, hogy inkább egy, a Kalkuttai Teréz szövegeivel dolgozó, azokat kommentáló énnel ad hangot, ugyanakkor egyfajta ironikus hangvételt sejtet, ugyanis nem felváltja a főszólamot, hanem árnyalja azt: „Ha van hely, ahova nem vágyom, India. / A közép-európai klímát szerettem mindig, / nem a rohasztó meleget, hol fekélyes lábakon / taposva kell az utazónak a hotelba eltalálnia.” (*Utóirat*).⁵⁸ A „fekélyes lábakon / taposva” képben tetten érhető a saját-idegen oszcilláció. A nyelvi logika szerint a láb a mozgó test része, itt viszont feszültséget okoz, hogy a láb a másikhoz, az idegenhez tartozik; nem a mozgást teszi lehetővé, hanem éppen akadályoz.

⁵⁷ *Uo.*, 555.

⁵⁸ *Uo.*, 557.

Kalkuttai Teréz bizonytalanságai csak a másokkal való kontaktusban, közösségileg válhatnak elbeszélhetővé. A pozíciók szociokulturális kontextusban kerülnek felmutatásra,⁵⁹ az identitások viszont a Kalkuttai Terézre gyakorolt hatáseggyüttes összefüggésében realizálódnak, s végső soron (a hit dilemmáinak leírásához vezető) effektusok maradnak. A „képviseltek” és a „kiszolgáltatottak” kategóriái helyett mindezért termékenyebbnek mutatkozik a viszonyrendszer elemzésében az *idegen* fogalmának alkalmazása.

Bernhard Waldenfels térbeli konstellációban gondolja el a „normálist” és az „idegent” relációjuk megragadására tett kísérletében. Miközben kerüli e két kategória éles elválasztását és behatárolását, a viszonyítás szükségszerűen a „normális” felől indul – az „idegen” lokalizálása a megfelel(tet)és elégtelensége miatt lehetséges. „Megvan annak a maga sajátos útja-módja, hogy úrrá legyünk az idegenen, s ez a normalizálás. [...] a normalizálás határai feltehetőleg azokat a »helyeket« írják körül, ahol az idegen a maga helynélküliségében [*Ortslosigkeit*] és hozzáférhetetlenségében jelt ad magáról.”⁶⁰ A *normalizálás határaiban* idézett Georges Canguilhem szintén felhívja a figyelmet arra, hogy a duális (dichotómiákat preferáló) elgondolásban nem lehetnek egyenlő pozíciók, hiszen a „helyes”-hez képest kerül elbeszélésre az, ami annak „ellentmond”.⁶¹ A divergens meghatározása nemcsak a norma viszonylatában, ahhoz mérten történik, hanem magában a normarendszerben.

Az idegen számára Waldenfels három opciót körvonalaz: az első, hogy asszimilálódik, felszámolja a tradíció; a második, hogy megmarad mint variáns; a harmadik pedig, hogy a „rendbontó” szerepébe kerül.⁶² Míg a kiszolgáltatottakat az indifferens tekintet, valamint a tér maga is az *Indiában* érvényes rend részévé teszi – ahogyan a versek a vendégszövegeket –,⁶³ el

⁵⁹ Vö. pl. *Bejártam újra* („Bejártam újra a villanegyedet, hogy támogatás szerezzek magunknak.” – *Uo.*, 551.), *Betűid vagyunk* („A luxusnegyed ékszerboltjaiban beárazva / ragyog az arcom a smaragd kitűzőkön.” – *Uo.*, 553.) *Mennyei utazás* („imádkozzon értünk is / valaki, mert ivóvízzel telt medencében hűsölünk” – *Uo.*, 556.) Az idegenségtapasztalat kétirányú, egyik és másik egymás számára idegenként tűnnek fel.

⁶⁰ WALDENFELS, Bernhard, *A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról*, ford. CSATÁR Péter, KUKLA Krisztián, Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2005, 9.

⁶¹ „A helyesség fogalma mindazt, ami ellentmond neki – például a geometriában, az etikában vagy a technika területén –, eltérésként, elhajtásként rossznak vagy éppen félresikerültnek definiálja.” – idézi WALDENFELS, *i. m.*, 14. Eredeti megjelenés: CANGUILHEM, G., *Das Normale und das Pathologische, A normális és a patológus*, ford. NOLL, M.–SCHUBERT, R., München, 1974, 163.

⁶² WALDENFELS, *i. m.*, 17.

⁶³ Az India „testvére” válás eklatáns példája, a *Cigaretta* felütése mellett („A csatornából élve kimentett öreg, akit már / férgek ettek, cigarettát kért.” – TAKÁCS, *A Vak Remény*, 558.) a tér antropomorfizálódása (ld. az alvó Kalkutta a *Bejártam újra* című versben) is az egységként, szimbiózisban létezés, a rend(szer)szerűséget-szervezettségűséget erősíti. A test vonatkozásainak tárgyalásakor Krisztus testének úrvacsoraosztásban gyakorolt szentsége sem megkerülhető, melyre az *Utóirat* című költemény is utal: „Ha keresztyén értünk halt meg Isten fia, / ha szétoztotta magát miköztünk, mi fölfaltuk, / de nem jutottunk ötről hatra.” – *Uo.*, 557.

is hallgatja,⁶⁴ ezalatt megtartva őket a fenyegető különbözőségben,⁶⁵ mintegy a normativitással ellentétes „zörejt”-ként. Pontosan ily módon, artikulálatlan hanghatásokként tűnnek fel a szubjektumok a szövegekben, mégis nyelvi jelek közvetítenek róluk: „*a nem kívánt / öreg nyöszörgése a fülemben dörömböl.*” (*Hazafelé tart a testem*)⁶⁶ A *Nyelvek* című vers a zaj kommunikatív relevanciáját, beszédhangokkal egyenértékű, sőt, a szavak jelentésközvetítő potenciálján túltevő kifejezőkészségét mutatja fel: „Négy éve tanulom // a nyüsztést, a műanyag csíkok függönyét / rángató gépzenét, az angyalcsinálók / műhelye felől érkező sikolyt, de nem tudok // beszélni rajta.”⁶⁷ A strófák tördelése is ráirányítja a figyelmet a szöveg állítására, vagyis arra tényre, hogy a felsorolt „nyelvek” elsajátítása, sajátá tétele nem valósult meg. A versben aposztrophikusan megszólított alak, Mary Joseph, több szempontból is lényeges. Egyrészt Mária és József neveit szintetizálja, akiktől Jézus elsajátíthatta az anyanyelvet. Másrészt valós személyt jelöl, egy indiai bírót, a Keralai Legfelsőbb Bíróság bíróját, aki a Szent Terézről elnevezett középiskolában tanult. A vers zárósora („Emlékszel, mennyit neveltünk a líceumban?”)⁶⁸ amellet, hogy egyértelmű utalást tesz a valóságvonatkozásra, nevetést, egy nonverbális hanghatást említ, amely párhuzamba kerül a nyelvhasználat, így a megértés lehetetlenségéről tett vallomással. „Az idegen a behatárolódás és a kirekesztés folyamata által keletkezik, mint például az anyanyelv klasszikus esetében, amelynek a normalitása minden más nyelvet idegen nyelvként pecsétel meg.”⁶⁹

Idegenként azonosítható Kalkuttai Teréz karaktere is, aki az egyház intézményrendszerébe integrálódik, majd annak ideális, de nem realiztikus előírásait követve egyfajta kivételként tűnik elő (mely Van Exem atya és Pauline Dunne anya perspektívájának megteremtésével érzékelhető), továbbá a (rend alkotta) szabályok megszegésig is elmegy: „A szabályzatot megszegve egyedül járom // Kalkutta nyomornegyedeit.” (*Nem tébécé és rák*)⁷⁰ Az egyedüllét itt azonban Isten hiányának megtapasztalását is jelenti, az együttérzést *de facto* ellehetetlenítő tényezőt.

⁶⁴ Vö. „A félretekintés és az elhallás is az odapillantás és az odafigyelés indirekt formája. Az itt felbukkanó gyakorlati szükségszerűség olyan igénnyel szembesít minket, amely nem a mi kényünknek-kedvünknek kiszolgáltatott. Ha léteznek etikai kötelességek, akkor itt kezdődnek, s nem ott, ahol célokat jelölünk ki, és szabályokat veszünk figyelembe.” – WALDENFELS, *i. m.*, 128.

⁶⁵ Vö. az öngazolás mintázatai a *Levélváltás Pauline Dunne anyával* című műben.

⁶⁶ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 546. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁷ *Uo.*, 548.

⁶⁸ *Uo.*

⁶⁹ WALDENFELS, *i. m.*, 181.

⁷⁰ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 545.

Takács Zsuzsa költeményei az európai szépirodalom egy magaspresztízű versformáját működtetik. Az *India*-versek néhány kivételtől eltekintve (*Levélváltás Pauline Dunne anyával, Nyelvek, Nevek, Írás és olvasás, Cigaretta, A halhatatlan seb, Vedd figyelembe, Ne alázd meg nagyon*) a két quartinára és két tercínára tagolódó szonettformát követik.⁷¹ Az ettől eltérő művek négy háromsoros strófából állnak. Az irodalomtörténetileg is kitüntetett szonett „nem zárt, hanem csak korlátozott forma, amely sokféle variációra képes, a bezárkózást és a kinyílást egyszerre tematizálja.”⁷² A makrociklus ugyanakkor a szonett kötöttebb (petrarcai vagy shakespeare-i) megvalósulásai helyett egy rímeket elhagyó, (a levél és naplóbejegyzés műfajába tartozó) prózai vendégszöveggel operáló versnyelvet alkalmaz. Kulcsár-Szabó Zoltán szavaival, Takács Zsuzsa költészete „tartózkodik a rímszerkezetektől, pontosabban inkább szabálytalanul elhelyezett, sorokon belüli összecsengésekben utal a szonett ezen kellékeire.”⁷³ Egyaránt belép tehát a hagyományfolytonosságba, ugyanakkor el is mozdul a klasszikusabb keretfeltételektől, ezzel mintegy lekövetve/megelőlegezve a versbeszélői attitűdöt.

Karácsony

*Honnan ez a hidegség bennem? Ítéltő-
képességem hiánya? A túlzásba vitt részvét
előre megjósolt örülete? A részletek fel-
lázadtak az Egész ellen. December huszon-*

*negyedik van. A jászol szalmával tele.
Minden szála Neked szánt áldozatunkból
született. A misszió hölgyei ezerkétszáz új
ruhát vettek Kalkutta árva gyermekeinek.*

Lukáccsal szólva összehívtuk *a vakokat,*

⁷¹ „A szonett szó a latin *sonare* szóalakból származik, amely hangadást, harangozást, megszólal(tat)ást, illetve hangszeren való játékot jelent.” – PATAKY Adrienn, *A hangzatoktól a szonettig. A magyar szonett történetéről és nagy pillanatairól*, Ráció, Bp., 2021, 11. (Kiemelés az eredetiben.) E jelentés a prosopopeia alakzatára építő poétika szempontjából különös összefüggést teremt.

⁷² *Uo.*, 20–21.

⁷³ KULCSÁR-SZABÓ, *A későbbi személy.*

*bénákat és szerencsétleneket. A szállításuk
meg van oldva. A hatóságok segítettek.*

Nővéreim kezét fogva foszló mangrove-
gyökerekbe kapaszkodom mégis a kárhozat
örvénye felett. Szüless meg nekem!⁷⁴

A szonettforma meglepte különös feszültséget teremt a *Karácsony* című vers esetében, melynek sorai performatív módon érzékeltetik a távolságot: a vendégszövegben feltűnő többes szám harmadik személyű formával, a közönyösségre való rákérdezéssel és a sortörés szakadozottságával. A soráthajlások minden esetben funkcionálisak: az egészlegesség ellehetetlenülésének, a töréspontok nélkül egészszé össze nem álló részeknek a kifejezői. Így a címre visszautaló dátum kettéválasztása az ünnep ígéretével kapcsolatos kétségeket emeli ki. A tördeléssel szemantikailag a „részletek” kifejezés is összehangba kerül, mely azonos szótőre vezethető vissza a „részvét” szóval. Utóbbi a rész átvállalását implicálja, ugyanakkor a vétség jelentés is előtűnik, amely a közönyösség veszélyének megmutatásával az egésztől való leválást tételezi: az ez elleni küzdelem a mangrovegyökerekbe kapaszkodás érzékletes képében kerül kifejezésre. Az alapokat jelentő gyökérzet a darabokra szakadozás miatt motivikusan a szalmaszálakhoz is kapcsolódik: a tápláláshoz (egyáltalán az életben maradáshoz) nélkülözhetetlen növényrész a ki- és összetartani próbáló misszionáriusokkal azonosítható, akiknek összeadódó (egyesülő?) erőfeszítései nagy adományt eredményeznek. A versbeszéd azonban fenntartja a kapcsolódás, beteljesedés eldönthetlenségét.

A konvencionális metonímiák működésére is felfigyelhetünk: akárcsak India, Kalkutta is egy olyan földrajzi név, ami metonímiaként mintegy leegyszerűsítve mutat rá emberek végtelen és heterogén sokaságára. A „Kalkutta árva gyermekei” birtokos szerkezetben Kalkutta egyszerre jelenik meg a gyermekek anyjaként, gondozójaként, tulajdonosaként, ugyanakkor a gyerekeket árvának nevezi a szöveg, épp az anya hiányával szembesít – ezt a hiányt erősíti fel a hölgyek (a nyugatiak, a kívülállók) gesztusa. A hidegség a fiziológiai szinten túl jelentkezik: a nyomor (tapasztalatának) primer megtapasztalása a hit megingásához vezet. „A hit és a remény kérdései Takács Zsuzsa költészetének fontos bázisát jelentik, a keresztény dogmatika merev felidézése helyett azonban inkább az Isten fölfoghatatlan titok voltát hangsúlyozó apofatikus teológia gondolatisága, illetve a misztikus látomásleírások öntörvényűsége érezteti

⁷⁴ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 548.

hatását a verseken.”⁷⁵ A *Karácsony* című vers záró tercijében is ez utóbbiakhoz csatlakozik: a metaforikus képek, így a nővérek egymásba kapaszkodó, gyökérszerkezetre emlékeztető formációja a kilátástalanságot, reménytelenséget érzékelteti.⁷⁶

Az együttérzés ambivalenciái

A gyűjteményeskötet *India* című makrociklusának nyitóverse a *Mint mocsári lázban*, amely a malária említésével különböző preconcepciókat képez és hoz működésbe. A kontinensrészre irányuló első jelentésvonatkozás tehát a betegség, a testi tünetek elszenvedése: a „mocsári láz”-hasonlat a területen való jelenlét élményének, valamint az affektív állapot, az írás- és imagyakorlat belső váltakozásainak megjelenítésére szolgál.

Mint mocsári lázban

Mint mocsári lázban szenvedő beteg,
olvasok eged éjszakai hullámaiban.
S ha megérkezik a Nap, máris felejték,
India szeméről a trachoma hegei leesnek,

lecsüngő szemhéja feszes lesz ilyenkor.
Rendelkezésedre állok, Jézusom, tégy,
amit akarsz velem! Tüntesd el nyomomat,
legyek elfelejtett! Megsemmisítettem én is

a jegyzeteimet. A hidegrázás, a lázroham
szüneteiben Kalkutta palotakertjeiből bíbor-
kék nyakú pávák sétálnak elő. Előzönlík

a sikátorokat. Begyűkөн szem alakú rajzolat,
akárha Te néznél engem, s el-eltűnődnél,

⁷⁵ ÁFRA, *i. m.*, 12.

⁷⁶ A motívum Radnóti Miklós *Gyökér* című versével is összefüggésben áll („Gyökér karján féreg alszik, / gyökér lábán féreg ül, / a világ megférgesül.” – *Radnóti Miklós összes versei és versfordításai*, Szépirodalmi, Bp., 1984, 245.; vö. „A teafa gyökerét féreg támadta meg” – *Virágvasárnap*, TAKÁCS, *A Vak Remény*, 550.), mely intertextusra a *Notesz* című vers egyértelmű utalást tesz.

mire használj. Hallom közelítő lépéseidet.⁷⁷

Takács Zsuzsa költészetének meghatározó előzményeit, viszonyítási pontjait jelenti az újholdas líra, elsősorban Nemes Nagy Ágnes, valamint Pilinszky János hatása követhető nyomon az életműben. A *Mint mocsári lázban* című vers hangütése, modalitása és pragmatikája, az imádság szimulációja elvezet Nemes Nagy *Ekhnáton*-ciklusához. A Takács-vers emellett motivikus utalásokkal él, mely allúziók közül kitűnik a jegyzetek említése,⁷⁸ a Nap és az éjjel összhangjának színrevitele (előbbi irányító kvalitása), valamint a transzcendenciával való ambivalens viszony jelenetezése az énbeszédben. Nemes Nagy egy *Ekhnáton Naphimnusz*ából vett mottóval kontextualizálja hét (hosszabb és rövidebb) versből felépülő ciklusát,⁷⁹ melyben megjelenik a Takács-szövegben is kitüntetett ciklikusság, a kontrollálás képességének tulajdonítása és a testi összefüggésminta (noha más-más szervvel – szív és szem – kerül korrelációba az égitest). A duális váltakozás(láncolat), szekvencia alapja, mozgatója mindkét esetben az antropomorfizált égitest. Emellett Nemes Nagy szintén szerepversben gondolkodva, a prosopopeia és az aposztrophé segítségével mutatja fel az istenség (textuális) konstruáltságának dilemmáját („Begyűkön szem alakú rajzolat, / akárha Te néznél engem”; vö. „Egy istent kellene csinálnom, / ki üljön fent és látva lásson. // A vágy már nem elég, / nekem betonból kell az ég. / Hát lépj vállamra, istenem, / én fölsegítlek.”),⁸⁰ illetve a felszólító mód utasító jelzéseivel az emberi-isteni viszonyrendszer labilitását – a versbeszéd megfordítja a szóval történő teremtés szentiratokból ismert relációját. Ugyanakkor az istenképzés a transzcendenshez szólás, a(z) (monologikus) ima keretein belül történik.

Pilinszky költészetének markáns hatása *A Vak Remény* című gyűjteményes kötet egészén átível, a tárgyalt szöveg is hatástörténeti relevanciával bír. Az *Apokrif* motívumkészletének

⁷⁷ *Uo.*, 541. A versből vett idézetek forrása azonos.

⁷⁸ Az eredeti megjelenéshez képest szóválasztási módosítás történt, mellyel a versváltozatok más-más aspektusból válnak fontossá az olvasatban: „Tüntesd el nyomomat, / *legyek elfelejtett!* Megsemmisítem én is // a jegyzeteimet.” (*Uo.*, 541. Kiemelés az eredetiben.) A 2010-es kötetben a következőképpen zárul az idézett rész: „Megsemmisítem én is // a verseimet.” (TAKÁCS Zsuzsa, *A test imádása. India*, Magvető, Bp., 2010, 140.) A változtatás éppen a versbeszélő által *leírtakat* érinti: míg a jegyzetek említésével az adott kifejezés mintegy hiperhivatkozás-szerűen mutat a Nemes Nagy-versre (*Ekhnáton jegyzeteiből*) és versciklusra, addig *A test imádása. India* című kötetben a „jegyzeteimet” helyett „verseimet” szerepel. Ezzel a megoldással pedig saját irodalmiságát teszi reflektálttá a szöveg, valamint a versbeszélői pozíció határvonalai felől is elbizonytalanít – nem Kalkuttai Teréz ír verseket, hanem a sorok mögött mindig is feltételezett költő, illetve az *India*-ciklusban konstruálódó Kalkuttai Teréz-szimulákrum. A szóvariánsok az adott szövegcsoport jellegét és a leírás mögötti intenciót is megvilágítják: a jegyzet kidolgozatlan, a mindennapok megélésének tapasztalatait rögzítő írásra enged asszociálni, míg a vers tudatosan szerkesztett szépirodalmi műként identifikálja magát – textusként, melyet *India*-ciklusként olvasunk.

⁷⁹ „Feljövetelt és lemenetelt / formálsz ki, eleven Nap, / Sötéten mulsz el, fényesen / térsz vissza. / Te dobogsz a szívemben.” – NEMES NAGY Ágnes, *Ekhnáton*, Digitális Irodalmi Akadémia, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00386/nemesnagy00102b_o/nemesnagy00102b_o.html (Letöltés ideje: 2023. január 1.)

⁸⁰ *Uo.* Kiemelés az eredetiben.

továbbvitelén túl („S ha megérkezik a Nap, máris felejték, / India szeméről a trachoma hegei leesnek”; vö. „És látni fogjuk a kelő napot, / mint tébolyult pupilla néma és / mint figyelő vadállat, oly nyugodt.”)⁸¹ többek között a megfigyeltség (látni, láttatni és látva lenni) és számontartottság („akárha Te néznél engem”; vö. „Látja Isten, hogy állok a Napon.”),⁸² valamint a nyelv cezúrák megoldásaiban felmutatott hiányreprezentációja jelent kapcsolódást (Megsemmisítettem én is // a jegyzeteimet.”; vö. „Nincs is szavam. // Iszonyu terhe / omlik alá a levegőn”).⁸³ A tördelés által beiktatott szünet – a Takács-vers esetében a versszakhatár, Pilinszky költeményében a bentebb kezdett sorral megvalósuló kihagyás – vizuálisan is a törlés szemantikáját, a megsemmisülést, a szavak elmaradását fejezi ki. Egzaktabb párhuzam létesül a költő első kötetének (*Trapéz és korlát*, 1946) nyitóversével, a *Te győzz le* cíművel. Mindkét szerző műve kitüntetett pozícióban szerepel az adott szövegegyüttes kontextusában, Takács Zsuzsa esetében a *Mint mocsári lázban* élre kerülése újrendezés következménye,⁸⁴ mely koncepció éppen a Pilinszky-kötődés(ek) relevanciáját teszi hangsúlyossá. A Pilinszky-életmű (kötetmegjelenéseket illetően) kezdeti pontját adó költemény az egyes szám második személyű versbeszéd alkalmazása okán is a Takács-szöveg precedense: „Te győzz le engem, éjszaka!”⁸⁵ A Pilinszky-szöveg így folytatódik: „Sötéten úszó és laza / hullámaidba lépek. / Tűnődve benned görgetik / fakó szívüknek terheit / a hallgatag szegények.” Mintha e sorok determináltak volna – mintegy utórezgésként – a *Mint mocsári lázban* témavilágát és szcenikáját, hullámszerkezetet imitáló felépítését. A szintén előzményversként tárgyalt *Ekhnáton jegyzeteiből* című Nemes Nagy-verssel osztozik az imperatívusz alkalmazásában Pilinszky műve is („ragadj magadba, járj át! // Feledd a hűtlenségemet”).⁸⁶

A *Mint mocsári lázban* lírai alanyának kitüntetett szerepe már a második sorban érzékelhető, megjelenik továbbá az aposztrophé alakzata: „Mint mocsári lázban szenvedő

⁸¹ Pilinszky János összegyűjtött művei. *Versek*, Századvég, Bp., 1993, 51.

⁸² *Uo.*, 53.

⁸³ *Uo.*

⁸⁴ *A test imádása*. *India* című kötetben a tárgyalt mű a releváns ciklus nyolcadik darabja. A nyitóvers a *Főljánlom* című költemény.

⁸⁵ Pilinszky, 9.

⁸⁶ Az *India*-ciklus konstans párbeszédet folytat Pilinszky költészetével. A szövegegyüttes egy-egy vershelye direkt intertextust használ. („Furakszom mégis / a Fekete Város beleibe” – *Újszülött*; TAKÁCS, *A Vak Remény*, 547.; vö. „egyre beljebb, mint a fereg / furakodom beleibe.” – *Kihűlt világ*; Pilinszky, 35.) Azonos bibliai történetek jelennek meg e két költészetben: a *Parafrázis* című Pilinszky-vers Krisztus teste szétosztásának képéből indul („Mindenki táplálékként, / ahogy már írva van, / adom, mint élő eledelt, / a világnak magam.” – Pilinszky, 29.), amire Takács *Utóirat* című verse is explicit utalással él, továbbá a *Carambolinban* versbeszélője saját teste vonatkozásában (ebben is egyezve Pilinszkyvel), mintegy Jézushoz hasonlatosan (hasonmásként) ábrázolja a test szétosztását („A nővérek [...] eleven testként szakadnak ki belőlem.” – TAKÁCS, *A Vak Remény*, 543.) A hitbéli kételyek, az Istennel való kapcsolódás ellehetetlenülése Pilinszky költészetében is megjelenik (ld. *Panasz*). Ezenkívül Pilinszkyknél is találunk példát arra a hangadási eljárásra, miszerint a teljes főszöveg – nála a cím kivételével – idézőjelek közé ékelődik (ld. *Sztavrogin visszatér*). Takács három szövege él ezzel a szólamelkülönítési gesztussal: *Mennyei utazás*, *A khadzsuráhói szobrok*, *Utóirat*.

beteg, / olvasok eged éjszakai hullámaiban.” A hiányosnak érzékelt cím az első sorban bővül, ismeretessé válik a hasonlító, ám csak a folytatás figurálja (ragozás útján) az *ént* és a *te-t*. A személyjelzések szoros egymásmellettisége nyomatékosá teszi viszonyuk mibenlétének lényegességét. A betűk silabizálását feltételező olvasási aktus egy írásképtől független jelrendszerre vonatkoztatható, az ég birtokosának sajátos kódjaira, mely befogadásának, értelmezésének és értésének alapfeltétele az éjszaka sötétjének elérkezése, az érzékszervi látás kikapcsolása. Ekképpen a vakság biblikus történetekből is ismert jelentésszövevénye, a pontos értésben, a tisztán látásban rejlő ambivalencia áll elő. A „hullámokban” olvasás kétféleképpen artikulálódik, hiszen a dinamikus vonalak követése és interpretációja mellett a beszélő pozicionáltsága vonatkozásában is felfogható e sor: a trópus érzékelteti a(z) (ki)olvasás erőltettségét, egyben a meglátás (belelátás) vágyát, mely a Kalkuttai Terézként megnevezhető versbeszélő hitbéli kétségeinek kifejezője is. A lázfázisok felfokozott kondíciót jelentenek, ehhez hasonlítja a versbeszélő saját helyzetét (az éjszaka metaforikusan a betegség lefolyásának vészes szakaszát is kifejezi) – a szenvedő individuum válaszok, jelek után kutat, legyen szó a testtapasztalati kódok (a gyógyulás vagy állapotromlás jeleinek) elemzéséről vagy az isteni utasítás fürkészéséről, a transzcendenshez kapcsolódás lehetőségeiről.

A felélénkülő és elcsendesülő lázhullámokkal a napszakok váltakozása és az Istennel való kapcsolat (egész kötetten átívelő) fennállása-hiánya lép párhuzamba: „S ha megérkezik a Nap, máris felejték, / India szeméről a trachoma hegei leesnek, // lecsüngő szemhéja feszes lesz ilyenkor.” Megnevezésre kerül a szubkontinens, amely antropomorf formában kerül ábrázolásra. Az egyes számban szereplő szemhez a (tisztán) látás visszanyerése kapcsolódik, míg a versbeszélő számára az ébredés éppen a tudásbirtoklás, a transzcendenciához kapcsolódás, a világos érzékelés megszűnését jelenti – India gyógyulási próbálkozásai közepette (merthogy az „ilyenkor” időhatározószó átmenetiséget feltételez) a lírai hang számára megakad az *olvasási folyamat*, mely kizárólag addig biztosított, amíg India látása a súlyos kötőhártyagyulladás miatt limitált. A percepció tehát áttevődik egyik versben megjelenő alakról a másikra, a szemlélésből a szemléltetésbe fordulás hullámszerűen a versben. A szembetegség az egzisztenciális kilátástalanság és az annak felszámolására irányuló munka hiábavalóságának érzékletes metaforája is, emellett az istenhit ingadozásának markere, hiszen amint a sebesedés és hegesedés váltakozik, úgy halnak el és kezdődnek újra a pozitív változásra irányuló próbálkozások, és úgy érvényesül és erőtlenedik a transzcendenciába vetett bizonyosság.

Az átfordulások érzékeltetését követő (a versszaktagolást a váltás kifejezésére használó) sorok a kiszolgáltatott, instabil létszituáció deklarálása ellenére éppen a keresztény vallás

formuláit idézik, mely hitbéli meggyőződést feltételez. A második quartina rögzíti a megszólított alakját, Jézust. A főként intertextusok formájában jelentkező imarészletek, Isten megszólítása(i) a gyógyítás és gyógyulás aktusaihoz hasonlóan rutinszerűvé válnak, automatizálódnak, mely ismétlés következménye az emóció, a részvétben részesülés eltűnése a repetitív mozdulatsor mögül. Kettősség mutatkozik e szöveghelyen: „*Rendelkezésedre állok, Jézusom, tégy, / amit akarsz velem! Tüntesd el nyomomat, / legyek elfelejtett! Megsemmisítettem én is // a jegyzeteimet.*” Az elhivatás(kép) érzékeltetésével, a följánlással kifejezésre jut az isteni akarat szerinti döntés kérése. (Jézus azonosításával nemcsak a keresztény kontextus válik egyértelművé, hanem a krisztusi példa szerinti élet követésének, a szolgálatteljesítésnek a szándéka.) Viszont az önrendelkezésről való lemondást felszólító módú ígék használata követi (ezzel a hierarchikus szerveződés felülírását implikálva), majd egy már végrehajtott cselekedet ismertetése történik (ami a szövegben létesülő lírai én esetében egyenlő egzisztenciájának felszámolásával – mégis olvasható a szövegmatéria). Az aktivitás a versbeszélői szólam jellemzője: „olvas” és „felejt”, felszólít és „elfelejtetté” téteti magát. Szöveg által, saját szólamában teremti meg azt, aki nincs jelen, akiben hisz – még ha az égi hullámok lejegyzése a transzcendencia meglétén is alapul.

Térszűkítést követően – előbb Kalkutta városa, majd a palotakert és az azzal ellenpontot képző sikátor kerülnek megnevezésre –⁸⁷ a hinduizmus emblematikus jelképe, a páva tűnik fel: „A hidegrázás, a lázroham / szüneteiben Kalkutta palotakertjeiből bíbor- / kék nyakú pávák sétálnak elő. Elözönlük // a sikátorokat.” A madár akár az egzotikum kifejezője is lehetne, ám a privilegizált színhelyhez rendelés és a színkóddal érzékeltetett fenségesség látszatából adódóan sokkal inkább a hierarchikus szerveződés csúcsának képviselőjét jelöli. Amellett, hogy a bíbor árnyalata az előjárók, az egyházi intézményrendszerben prominens képviselők attribútuma, a hétköznapi szóhasználatban elterjedtebb vörös helyetti kék megnevezés egyéb asszociációknak is teret enged. A kék a keresztény ikonográfiában Szűz Mária színe,⁸⁸ amely vonatkozásban a pávák a misszionáriusokkal válnak azonosíthatóvá (különösképpen a rend öltözetének díszítése, a kék szegély összefüggésében).⁸⁹

⁸⁷ A páváknak otthont adó kert két másik szövegben, a *Virágvasárnap* és a *Bejártam újra* című költeményekben jelenik meg ismét. Utóbbit az alábbiakban részletesebben is elemzem.

⁸⁸ Az ultramarinkék ritkasága, az előállítás nehézsége miatt válhatott a Szűz Mária ábrázolások színévé. Eleinte a lazurit nevű féldrágakőből nyerték a festékpigmentet, amelynek költségei arra predesztinálták, hogy csak a legtisztelteméltóbb alkotások készítésekor használják fel. A *Tiltott nyelv* című kötet *M. emlékére* című versében is használja a szerző ezt a kulturális kódot: „Remegek a vágtyól, hogy beleszúrjak kék / erekkel mintázott karomba. Hajfűrtjeim röpködnek, / kék szemem elfátyolosodik. Kék, kék, Mária-kék.” TAKÁCS, *A Vak Remény*, 506.

⁸⁹ *A halhatatlan seb* című vers is utal a ruházat színeire: „A Main Roadon a Keleti felé igyekszem, / ráncos, kék-fehér, senki öregasszony, aki / megszüntette önmagát.” *Uo.*, 559.

„A [páva a] hinduizmusban az istenségként tisztelt Nap jelképe.”⁹⁰ A vers tehát szimbolikájában visszautal a kezdő sorokra, ám a quartinák és tercínák szerkezeti összekapcsolásán túl a vizualitás és a jelentéskonstrukció tekintetében is konnexiókat létesít. A centrális pávamotívum oly módon kapcsolódik a látáshoz, hogy a versbeszélő és -olvasó tekintetének célpontjává válik a madárraj, amely mintegy „visszapillant”: a tollazat mintázata pupillák sokaságának illúzióját kelti. Képe a vers körkörös struktúrájával is összefüggést mutat: „Évenként megújuló tollazata miatt a halál fölötti győzelem és a föltámadás jelképe”.⁹¹ A hit szimbólumaként pedig visszakapcsol az első strófa (fényektől mentes) éjjeléhez, illetve a szemhéjmozgáshoz (a pávák hím egyedei farktollainak kibontása és összecsukása okán). „Már az ókorban a halhatatlanság egyik szimbóluma volt (farka a csillagos égre emlékeztet, s húsáról azt tartották, hogy nem romlik meg).”⁹² A Magyar Katolikus Lexikon szócikke szerint a „középkori orvoslásban a páva húsát betegeknek rendelték.”⁹³ Motívuma tehát szervesen illeszkedik a gyógyító tevékenység tárgyköréhez, a misszionáriusok saját testi kapacitásuk feszegetésének színreviteléhez. Ehhez kapcsolódik a *Bejártam újra* című vers következő szakasza, amelyben szintén feltűnik a pávamotívum: „Az orrom vére eleredt, meztelen talpam / csupa seb. A kertek pávai velem zokogtak.”⁹⁴ Az idézett rész nem csak a tárgyalt költeménnyel áll összefüggésben, szorosan kapcsolódik a kötet tüköroldalán lévő *Árják vagy dravidák* című szöveghez: a testi fájdalom mintha „áttevődne” a versbeszélőre – gyógyítóból sebesültté válik. A sírás aktusa is párhuzamot létesít, s e tekintetben is átfordulás történik: míg előbbi mű a lírai alany együttérzés(i kísérlet)ét jelenetezi, addig a *Bejártam újra* soraiban a pávák szerepelnek részvétet kifejezőként.

A pávák képe nehezen dekódolható, egymással összeférhetetlen jelentésrétegeket foglal magába: egyszerre köthető a katolicizmushoz és a hinduizmushoz, a pompát képviselőkhöz és a puritán misszionáriusokhoz. A díszes mintázat is mindössze vázolt rajzolatként tűnik fel explicit módon: „Begyűkön szem alakú rajzolat, / akárha Te néznél engem, s el-eltűnődnél, / mire *használj*. Hallom közelítő lépéseidet.” Az isteni tekintetet kifejező tollmintázat helyett egy szívtájékon megjelenő formáról asszociál a versbeszélő a folyamatosan jelenlétűre, a megfigyelve levésre. A szemalak sejtett megjelenése (odalátása) az isteni gondviselés vágyát érzékelteti, ami az utolsó mondattal a jövőbe datálódik. Ismét egyetlen szemről van szó, ami a vers első részének képével kapcsolva India szemeként artikulálódik (mintegy „harmadik

⁹⁰ *Páva*, Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/P/páva.html> (Letöltés ideje: 2023. január 2.)

⁹¹ *Uo.*

⁹² *Uo.*

⁹³ *Uo.*

⁹⁴ TAKÁCS, *A Vak Remény*, 551.

szemként”, melynek a hinduizmusban fontos hagyománya van), a zárás megszólítása így nemcsak a transzcendenciára, hanem a területen élők kollektívájára is vonatkoztatható. A kiszolgáltatott tekintetek pávák tollmintázatában észlelt megjelenése mellett a szemalakzat a kötelességtudat reprezentánsa, hiszen a misszionáriusokként is azonosítható páva szíve fölött rajzolódik ki. Emellett a szemmel tartottság belsővé tett érzékelése, az együttérzés (kihelyezett) megnyilvánulása.

A cirkularitás dinamikája határozza meg a szöveg belső integritását. A mozgást kifejező igék a vers quartináiban pillanat alatt végbemenő változásokat jelentenek („megérkezik”, „leesnek”, „tüntesd el”, „megsemmisítettem”), míg a tercínák hosszabb időintervallumot igénylő cselekvéseket prezentálnak („sétálnak elő”, „előzönlík”, „néznél”, „el-eltűnődne”, „használj”). A zárómondat a be nem következés stádiumában tartja a megszólítottal való találkozást, annak előjeleit mutatja fel: „Hallom közelítő lépéseidet.” Ezzel a végszó szintén hozzájárul a körköröség funkcionálásához, ugyanis egybeolvasható a nyitánnyal (amit annak hiányos szerkezete inszceníroz), a súlyos beteg istenközele, mégis átmeneti állapotát idézve. Figyelmet érdemel a vers tördelése is, különösen a versszakhatárok felállítása. Az első cezúra a látást gátló var eltűnésének („leesésének”) és a szem kinyílásának („feszessé válásának”) határpontjára tehető, a második töréspont a törlés tárgyának (jegyzetek) kimondása elé esik, a harmadik strófahatár pedig a pávák kiáramlásának látványát képes szemléltetni. A verssorok szintjén is megfigyelhetők jelentéstani következményekkel járó tördelési megoldások: a tipográfiai szünet a vendégszövegbetét esetében a késleltetés funkcióját tölti be, illetve az eltüntetés vágyát megfogalmazó felszólítás után magát az ürességet imitálja. (*Rendelkezésedre állok, Jézusom, tégy, / amit akarsz velem! Tüntesd el nyomomat, / legyek elfelejtett!*) Hasonló szempontból érdekes „A hidegrázás, a lázroham / szüneteiben” sor, hiszen a sortöréssel történik váltás a tünetek tapasztalása és a nyugalmi fázisok között. A helyzet ellentmondásai, a szöveg átfordulásai, a részvét(el) lehetőségének korlátai pedig ennek megfigyelésekor válnak szembetűnővé: a gondviselő tekintettel, a gondoskodó misszionáriusokkal azonosított pávák akkor jelennek meg a sikátorok sötétjében, miután (átmenetileg) megszűntek a lázhullámok.

Összegzés

Takács Zsuzsa *India*-versei a szerepkonstrukció, a szerepbe helyezkedés, a perspektíva-váltás poétikai megoldásaival elgondolkodtatnak részvét és részvétel lehetőségeiről. A Kalkuttai Teréznek tulajdonítható (nyelvi dilemmákat is felvető) vendégszövegek irodalmi térbe integrálása, szonettformába rendezése, a rész-egész viszonyok elbizonytalanítása az

együttérzésre való rákérdezéssel kapcsolódik össze. A prosopopeia alakzata lehetővé teszi az imaszituációk színrevitelét, a kételyek megmutatását, továbbá e szólam kiterjedéseit, amelyet a poétikai megoldások – pl. átfordulások, motivikus többletjelentésképzések és relativizálások, tördelés – is lekövetnek. Az elemzések rávilágítanak a makrociklus további vizsgálódásokat lehetővé tevő komplexitására, az ötletek pillangóeffektusaira. E szövegegyüttes azt a hatást kelti, mintha éppen a versbeszélő önfelszámolásra tett textuális kísérletei közepette létesülne, amelynek olvasóként mi is részesei lehetünk.

Irodalomjegyzék

ADY Endre, *Új versek*, Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/00500/00588/html/vers0101.htm> (Letöltés ideje: 2022. december 29.)

ASSMANN, Aleida, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*, ford. HUSZÁR Ágnes, Múlt és jövő, Bp., 2016, 269.

ÁFRA János, *Reménykedés és tanúságtétel Takács Zsuzsa A (vak)remény című verse fényében*, In: „Közöttünk a’ Mester”, szerk. BÓDI Katalin–BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2019.

BÓNUS Tibor, *A csúf másik – szégyen és részvét. Kosztolányi Dezső: Pacsirta, Tiszatáj*, 60. évf., 5. sz., 52.

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix, *Tartalom és kifejezés. Lehajtott fej, felemelt fej – Fénykép, hang*, In: UŐ., *Kafka, a kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Quadmon, Bp., 2009, 7.

Együttérzés, Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/E/együttérzés.html> (Letöltés ideje: 2022. december 29.)

HALMAI Tamás, *Takács Zsuzsa*, Bp., Balassi, 2010.

KOLODIEJCHUK, Brian, *Jöjj, légy a világosságom!*, ford. LUKÁCS József, LUKÁCS László, Vigilia, Bp., 2008, 27.

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A későbbi személy* [online], Műút, <https://www.muut.hu/archivum/35540> (Letöltés ideje: 2022. május 6.)

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „szerepvers” poétikájáról*, In: *Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. KABDEBÓ Lóránt et al., Anonymus, Bp., 1999, 204–210.

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Takács Zsuzsa Aegon-díjas* [online], *Élet és Irodalom*, 2019. április 12., <https://www.es.hu/cikk/2019-04-12/kulcsar-szabo-zoltan/takacs-zsuzsa-aegon-dijas.html> (Letöltés ideje: 2022. május 6.)

NEMES NAGY Ágnes, *Ekhnáton*, Digitális Irodalmi Akadémia, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00386/nemesnagy00102b_o/nemesnagy00102b_o.html (Letöltés ideje: 2023. január 1.)

NÉMETH Zoltán, *Szerzői név és maszk a posztmodern magyar irodalomban*, In: Uő., *A posztmodern irodalom hármassztratégiája*, Kalligram, Pozsony, 2021, 61.

MENKE, Bettine, *Ki beszél? A beszélő arc alakzata a retorika történetében*, ford. TÖRÖK Ervin, In: *Figurák*, szerk. FÜZI Izabella, ODORICS Ferenc, Gondolat–Pompeji (Retorikai füzetek 1.), Bp.–Szeged, 2004, 87–118.

Misszionálás, Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/M/misszionálás.html> (Letöltés ideje: 2022. december 29.)

PATAKY Adrienn, *A hangzatkától a szonettköszig. A magyar szonett történetéről és nagy pillanatairól*, Ráció, Bp., 2021.

Páva, Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/P/páva.html> (Letöltés ideje: 2023. január 2.)

Pilinszky János összegyűjtött művei. Versek, Századvég, Bp., 1993.

Radnóti Miklós összes versei és versfordításai, Szépirodalmi, Bp., 1984, 245.

SZALAGYI Csilla, *A tragikus és a romantikus. Takács Zsuzsa: Tiltott nyelv* [online], Új Forrás, <https://ujforras.hu/a-tragikus-es-a-romantikus-takacs-zsuzsa-tiltott-nyelv/>, (Letöltés ideje: 2022. május 5.)

SZALAGYI Csilla, *Takács Zsuzsa költészete*, L'Harmattan, Bp., 2022.

TAKÁCS Zsuzsa, *A Vak Remény*, Magvető, Bp., 2018.

TAKÁCS Zsuzsa, *A test imádása. India*, Magvető, Bp., 2010.

WALDENFELS, Bernhard, *A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról*, ford. CSATÁR Péter, KUKLA Krisztián, Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2005.